

УДК 929:902

С. А. Скорий

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОЖДЕННЯ ВАРВАРИ АНДРІЇВНИ ІЛЛІНСЬКОЇ

Можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що в колі фахівців, які вивчають старожитності скіфського часу Євразії, навряд чи знайдеться хтось, не знайомий з роботами Варвари Андріївни Іллінської або принаймні кому не траплялося це ім'я на сторінках наукової літератури. На жаль, сталося так, що з часом, ім'я цієї жінки, яка пішла від нас дуже рано, більше 40 років тому, опинилося певною мірою в тіні імені її чоловіка, видатного археолога ХХ ст. Олексія Івановича Тереножкіна. Тому зараз, напередодні 100-річного ювілею, прийшла пора ще раз віддати належне пам'яті визначного ученого-скіфолога і яскравій особистості, якою була В. А. Іллінська.

Отож, біографія ученого у світлі відомих раніше й з'ясованих нещодавно фактів¹.

Народилася В. А. Іллінська 19 вересня 1920 р. в м. Іжевськ Удмурдської АССР, у сім'ї інтелігенції. Її мати — Варвара Володимирівна — учитель, викладач іноземних мов, зокрема англійської. Батько — військово-морський офіцер, інженер, Андрій Миколайович Іллінсь-

Учениця Варвара Іллінська (1930-і рр., НА ІА НАН України)

1. В основу цієї статті певною мірою покладено текст, написаний до 90-річчя з дня народження В. А. Іллінської (Скорий 2010; Скорий 2011). При підготовці статті використані не лише усі нечисленні опубліковані джерела, що стосуються біографії В. А. Іллінської, але і матеріали архіву Інституту археології НАН України, Центрального наукового архіву НАН України, особистого архіву сина В. А. Іллінської і О. І. Тереножкіна — художника-кераміста А. О. Ільинського. Крім того, залучені спогади співробітників ІА НАН України, добре знаючих В. А. Іллінську — Г. Т. Ковпаненко, С. С. Бессонової, Ю. В. Болтрика, К. П. Бунятян, Н. А. Гаврилюк, В. М. Корпусової.

кий. Він був особою неординарною і романтичною. У 1920-х рр. як механік двигунів брав участь у поході російських кораблів («Таймир» і «Вагач») по Північно-Морському шляху, дрейфував у льодах. Підірвавши здоров'я в умовах півночі, помер на початку 1930-х рр.² Коли згодом, у 1945 р., Варвара Іллінська зустрілася з відомим московським скіфологом Борисом Миколайовичем Граковим, професором, що любив приголомшити співрозмовника, заявив їй:

2. Дані з особистого архіву А. О. Іллінського.

Фото до студентського квитка ЛДУ
(архів А. О. Іллінського)

«А знаєте, я ж знайомий з Вами ще до Вашого народження». І розповів історію про те, як наприкінці літа (?) 1920 р. в поїзді його попутниками виявилися морський офіцер Андрій Іллінський і його молода дружина, яка була на останніх термінах вагітності. Поїзди тоді ходили повільно, довго стояли, тому дорожні розмови і знайомства запам'яталися. Зіставивши дати, Б. М. Граков легко вирахував, що це були батьки Варвари Андріївни¹.

У 1927 р. Варвара Іллінська вступила в Іжевську школу-десятирічку, але отримала атестат про середню освіту в 1937 р. уже в Україні, у м. Черкаси, куди сім'я переїхала після смерті батька. Там мати Варвари Андріївни працювала викладачем іноземних мов².

У 1937 р. випускниця Черкаської школи стала студенткою археологічного відділення історичного факультету Ленінградського державного університету. Мабуть, вибір майбутньої професії був зовсім не випадковим.

На жаль, у нас немає жодних відомостей про студентські роки В. А. Іллінської. У нашому розпорядженні лише деякі сторінки її особистого життя — щасливі, але більш трагічні події початку 1940-х рр.

У січні 1940 р. Варвара Іллінська познайомилася із студентом біологічного факультету ЛДУ 27-річним Леонідом Черного. Почуття між молодими людьми було обопільне й глибоке. Невдовзі вони одружилися. 19 листопада 1940 р. у студентській сім'ї сталася щаслива подія — народився син Марк³.

Як і багатьом радянським людям, розпочата війна зруйнувала плани молодої сім'ї на майбутнє. В. А. Іллінська у вересні 1941 р. завер-

В. А. Іллінська (фото кінця 1940-х рр.,
архів Н. О. Гаврилук)

шила навчання в університеті прискореним випуском, отримавши кваліфікацію історика-археолога. Її чоловік, Л. Черного, через 2 тижні після початку війни закінчив кулеметне училище і 4 липня 1941 р. став бійцем Армії народного ополчення. В. А. Іллінська залишилася сама з маленьким дитям, у місті, якому призначено було пережити одну з найстрашніших епопей війни, — ленінградську блокаду. На початку 1942 р. на ґрунті голоду, загального виснаження важко захворів Марк. У лютому, у віці трохи більше року, він помер. Про цей трагічний факт з життя В. А. Іллінської нещодавно написала в мемуарах О. М. Мельниківська, яка також пережила блокаду (2007, с. 34). Згодом, у квітні (?) 1942 р., загинув чоловік В. А. Іллінської — Леонід Никифорович Черного.

Після цих трагічних подій В. А. Іллінська у грудні 1943 р. переїхала до України, працювала в органах державної влади, зайнятою відновленням Києва після його звільнення від окупації, а 15 січня 1945 р., вона написала заяву на ім'я в. о. директора Інституту археології АН України член-кореспондента Л. М. Славіна з проханням допустити її до складання іспитів в аспірантуру Інституту. При цьому вона підкреслювала таке: «Війна перервала моє навчання і роботу за фахом. Проте я гаряче прагну продовжити навчатися, а потім працювати в галузі археології, спеціалізуючись на скіфо-сарматському періоді»⁴. Таким чином, наукові інтереси були сформульовані чітко й однозначно.

Із 1 червня 1945 р. В. А. Іллінська була прийнята тимчасово (строком на 2,5 місяці) на ро-

1. Розповідь В. А. Іллінської в спогадах С. С. Бессонової.

2. Інформація А. О. Іллінського.

3. Тут і далі — свідчення із особистого архіву А. О. Іллінського.

4. Із заяви в особистій справі (НА ІА НАН України, 50/1979).

боту в Інститут археології АН УРСР на посаду молодшого наукового співробітника у Відділ археології скіфо-сарматських племен і грецьких міст, а в жовтні, успішно склавши іспити, була зарахована до аспірантури Інституту. Тема дисертації їй була затверджена така: «Пам'ятники скіфського часу Посулля». Керівником В. А. Іллінської став відомий ленінградський учений, професор М. І. Артамонов.

Проте варто зауважити, що ще до вступу в аспірантуру з самого початку роботи в Інституті археології, В. А. Іллінська активно долучилася до польових археологічних досліджень. З середини липня 1945 р., вона поїхала на 2,5 місяці в Нікопольську експедицію, створену Інститутом археології АН УРСР, Інститутом історії матеріальної культури, Московським музеєм образотворчих мистецтв, Московським і Київським університетами¹. Керував експедицією вже згаданий відомий московський скіфолог, професор Б. М. Граков. Експедиція здійснювала розкопки Кам'янського городища, скіфських курганів поблизу Нікополя, обстеження багатьох пам'яток скіфського часу на території між Нікополем і Запоріжжям. У цій експедиції працювали співробітник відділу Є. Ф. Покровська і молоді московські археологи Г. І. Мелюкова та І. В. Яценко, які з плином часу стали відомими фахівцями в галузі скіфознавства. Згодом В. А. Іллінську з ними зв'яже багаторічна дружба.

В аспірантські роки В. А. Іллінська проявила себе не просто «здібним і швидко зростаючим молодим дослідником»², як сказано в архівних документах, але й активним археологом-польовиком. Із 1946 р. вона вже самостійно керувала польовими роботами щодо вивчення пам'яток скіфського часу Лівобережжя — у басейні р. Сула, тобто на території, старожитності якої були основним об'єктом її дисертаційного дослідження. Спочатку (1946 р.) вона була начальником Верхньосульського загону Посульської експедиції³, а в 1947—48 рр. — начальником Посульської експедиції. Під час численних розвідок нею були обстежені великі кургани Посулля, відкориговані зняті раніше плани декількох курганных могильників, оглянуто значну кількість городищ, зокрема Глинське, Свиридівське, Сухоносівське, Хатцівське. На багатьох з них був виявлений матеріал скіфсь-

Варвара Іллінська і Олексій Тереножкін (Київ, 1948 р., архів А. О. Іллінського)

кого часу. У 1947 р. було розпочато розкопки Басівського городища скіфського часу. Дані цих досліджень лягли в основу перших наукових статей В. А. Іллінської (1949; 1952).

У жовтні 1948 р. В. А. Іллінська закінчила аспірантуру, представивши дисертацію, і була прийнята на посаду молодшого наукового співробітника у Відділ скіфо-сарматських племен і грецьких міст. У червні 1949 р. у Ленінградському відділенні ПМК нею успішно була захищена кандидатська дисертація⁴.

Але ще до закінчення аспірантури в житті Варвари Іллінської сталося найважливіше, можна сказати — знакова подія. Її діяльна натура прагнула до нових горизонтів, і навесні 1948 р. вона скористалася можливістю поїхати в експедицію до Узбекистану і опинилася на розкопках Самарканду. Саме там 17 березня 1948 р. відбулося знайомство молодої української аспірантки й вже досить відомого археолога, енергійного дослідника середньоазіатської старовини і древнього Самарканду, колишнього фронтовика, Олексія Івановича Тереножкіна (Із життя... 2006, с. 59). Не виключено, що у Варвари Іллінської міг бути рекомендаційний лист до О. І. Тереножкіна, написаний Б. М. Граковим. Річ у тому, що Б. М. Граков, у Нікопольській експедиції якого Варвара Іллінська працювала впродовж літнього польового сезону 1945 р. (про що вже йшлося раніше), і О. І. Тереножкін були добре знайомі: по Москві, де Олексій Іванович мешкав, навчався і працював в 1928-1938 рр., участі в археологічних дослідженнях під керівництвом Б. М. Гракова в 1933 р. в Приураллі (Скорий 2007, с. 3, 4) і в Нижньому Подніпров'ї в 1938 р. (Кривцова-Гракова 1961, с. 5). До моменту їхньої зустрічі за спиною О. І. Тереножкіна були не лише відкриття прекрасних середньоазіатських старожитностей, але й обпалені війною роки, зага-

1. Документи про роботу археологічної експедиції на території Нікопольського і Чкаловського р-нів Дніпропетровської обл., Каменського, Іванівського, Білозерського р-нів Запорізької області. Центральний науковий архів НАН України, оп. 1, д. 24, арк. 16, 24.

2. Із характеристики, написаної в 1948 р. Л. М. Славнім. Особиста справа В. А. Іллінської. НА ІА НАН України, спр. 50/1979.

3. Із характеристики, написаної в 1948 р. Л. М. Славнім. Особиста справа В. А. Іллінської. НА ІА НАН України, спр. 50/1979.

4. Автореферат дисертації надрукований в журналі «Археологія» (Іллінська 1950, с. 184—191).

З чоловіком і сином Андрієм (Київ, листопад 1952 р., архів А. О. Іллінського)

лом не дуже влаштоване особисте життя, двоє дітей від першого шлюбу.

Але, ймовірно, саме провидіння звело цих двох талановитих людей, у долі яких було вже досить гіркоти і втрат. Варвара Андріївна Іллінська стала найбільшим коханням у житті О. І. Тереножкіна, дружиною і вірним соратником. Їй вдалося переконати Олексія Івановича зайнятися українською археологією. У грудні 1948 р. О. І. Тереножкін переїхав у Київ.

Незабаром після захисту кандидатської дисертації, у липні 1949 р., у сім'ї О. І. Тереножкіна і В. А. Іллінської народився син Андрій.

Життя налагоджувалося, зарубцьовувалися рани, нанесені війною. У Варвари Андріївни були улюблені робота, чоловік. Вона знову пізнала щастя материнства.

Після захисту кандидатської дисертації старожитності скіфської епохи Дніпровського Лівобережжя, як і раніше, залишаються у сфері наукових інтересів В. А. Іллінської, але значно розширюється їх територіальне охоплення, поширюючись уже на весь Лівобережний Лісостеп. У ці роки дослідниця не лише публікує результати своїх розвідок і розкопок, але й вводить у науку, творчо осмислюючи, матеріали досліджень ряду дореволюційних археологів у Дніпровському Лівобережжі (Іллінська 1951a; 1951b; 1954a; 1954b). Практично одночасно робляться спроби з'ясування генетичної основи для старожитностей скіфського періоду в цьому регіоні, що було пов'язано з вивченням пам'яток доби пізньої бронзи (Ильинская 1957; 1959). Зрештою, пізніше, це привело до виділення нової культури епохи пізньої бронзи — бондарихінської (Ильинская 1959; 1961), що дозволило їй виділити проблему генези юхнівської культури раннього залізного віку (Іллінська 1969). Нею критично розглядаються концепції про походження культур раннього залізного віку в Лівобережному Лісостепу

(Іллінська 1950) і дається власне бачення цієї проблеми (Іллінська 1957b), пропонується вирішення окремих дискусійних питань етнічної географії Скіфії — співвіднесення старожитностей скіфської доби окремих регіонів Лісостепу з нескіфськими племенами Геродота, зокрема скіфами-орачами і будинами (Іллінська 1951b); до цієї проблеми вона звертатиметься й пізніше (Іллінська 1970). Загалом, у цей час відбувалося інтенсивне нарощування нею знань з археології раннього залізного віку, насамперед лісостепового регіону, що зрештою привело до цілком обґрунтованого вибору теми майбутньої докторської дисертації. З 1956 р. В. А. Іллінська почала працювати над перехідною темою «Скіфський період у Лівобережному Лісостепі», яка зрештою оформилася в дисертаційне дослідження «Скіфський період у Дніпровському Лісостеповому Лівобережжі», блискуче захищене нею в Москві в Інституті археології АН СРСР у травні 1971 р.¹ Захисту дисертації передувала публікація узагальнюючої монографії В. А. Іллінської «Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья)», що неабиякою мірою закумулювала знання дослідниці з вказаної проблеми й принесла їй широку популярність (Ильинская 1968).

Однак до цієї тріумфальної події в житті ученого, до якої В. А. Іллінська йшла впродовж 15 років, в її науковому житті було ще багато важливих віх, у тому числі участь у підготовці фахівцями Інституту археології АН УРСР узагальнюючих праць з археології і давньої історії України. Першою такою працею стали «Нариси стародавньої історії УРСР» (Київ, 1957). Ідея написання фундаментальної роботи за підсумками вивчення давньої історії і археології Української РСР з'явилася в Інституті ще наприкінці 1940-х рр., проте досвіду створення подібних праць в українських археологів не було. Тому робота просувалася повільно. О. І. Тереножкін, який став на чолі Відділу в 1949 р., докладав чимало старань для концентрації зусиль співробітників, які працювали над розділами цієї роботи. У статтях, присвячених історії Відділу скіфо-сарматської археології (нині — археології раннього залізного віку) вже приділена увага цьому періоду (Скорий 2005, с. 4, 5; Скорий 2005, с. 252, 253). В. А. Іллінська стала одним з найбільш активних і продуктивних авторів вказаної колективної праці Інституту. З 1953 по 1956 рр. вона написала ряд розділів з історії і культури скіфів, а саме: скіфо-кочівники, племена Лівобережного Лісостепу, суспільний устрій скіфів, скіфське царство в Криму і на Нижньому Дніпрі. Зрозуміло, що написання таких розділів вимагало хорошого знання проблематики, що виходить далеко за межі Лісостепової Скіфії.

1. Автореферат дисертації: Ильинская 1971.

Поблизу Суботівського городища: зліва направо — Н. Г. Єлагина, О. І. Тереножкін, В. А. Іллінська, Б. М. Граков (фото 1950-х рр., архів В. Г. Петренко)

Під час роботи над «Нарисами стародавньої історії УРСР» В. А. Іллінська набула необхідний досвід і значно розширила горизонти знань, що зіграло надзвичайно важливу позитивну роль у її участі в створенні в 1960-і рр. наступної, фундаментальної тритомної праці — «Археології Української РСР». Основний розділ другого тому «Скіфський період» написали В. А. Іллінська й О. І. Тереножкін (Іллінська, Тереножкін 1971). Пізніше ця праця була видана російською мовою.

Наприкінці 1960-х рр. В. А. Іллінська по праву увійшла до числа найбільш видомих, визнаних дослідників Скіфії. Це збіглося і з кар'єрним зростанням ученого: у березні 1960 р. В. А. Іллінській було присуджено вчене звання «старший науковий співробітник», а в жовтні вона була переведена на посаду старшого наукового співробітника Відділу скіфо-античної археології (з 1968 р. — Відділу археології раннього залізного віку). Спектр наукових інтересів у неї широкий і різноманітний. Серед них — поглиблена розробка різноманітних категорій матеріальної культури скіфів (Ільинская 1961b; 1961c; 1961d; 1966; 1973a; 1973b), вивчення тих чи інших аспектів образотворчого мистецтва скіфів, зокрема такого яскравого і цікавого явища, яким був скіфський звіриний стиль (Іллінська 1965b; 1971b; 1972; 1976). Варвара Андріївна була блискучим знавцем скіфської матеріальної культури. Згадується, як свого часу, О. І. Тереножкін говорив мені (його аспіранту в 1980—81 рр.) із цього приводу буквально наступне: «Покажіть Варварі

Андріївни будь-яку скіфську річ, і вона миттєво Вам наведе аналогії!»

Працюючи в цей період над питаннями, яким вона присвятила роки свого наукового життя, — походженням і етнічними зв'язками племен скіфського часу Дніпровського Лісостепового Лівобережжя, вона прийшла до ряду найважливіших висновків, зокрема про прийшлий характер населення Посульсько-Донецького регіону, яке, судячи з характеру матеріальної культури й особливостей похоронного ритуалу відноситься до іранського етносу, що просунувся з півдня, на відміну від племен басейну Ворскли, генезис яких був пов'язаний з племенами Дніпровського Правобережжя. Ці найважливіші положення були відображені в згаданій докторській дисертації, монографії, присвяченій скіфському періоду в Дніпровському Лісостеповому Правобережжі (1968), у розділі «Скіфський період» другого тому «Археології Української РСР», ряді подальших робіт. На початку 1970-х рр. у сферу наукових інтересів В. А. Іллінської потрапляє пласт архаїчних поховальних пам'яток, що концентруються в південній частині Правобережного Лісостепу — басейні р. Тясмин. Їх вивчення мало принципове значення для розуміння багатьох процесів, що мали місце в Лісостепу Східної Європи на зорі скіфської історії. Як і у випадку з курганами Посулля, джерелом були матеріали розкопок дореволюційних археологів, тому робота з ними вимагала неабиякої ретельності. Особлива увага при вивченні пам'яток була приділена їхній хронології (Ільинская 1973c). Результа-

Б. М. Мозолевський., В. І. Бідзіля, О. І. Тереножкін і В. А. Іллінська на Гаймановій Могилі, 1969 р.

том досліджень декількох років стала солідна монографія (Ильинская 1975). Напружену кабінетну роботу В. А. Іллінська поєднувала з активною польовою діяльністю. Доречно зауважити, активна польова робота була характерна для неї впродовж практично всього її життя в науці. Свідчення цього — в одній з останніх, написаних нею автобіографій (12.11.1973 р.), де йдеться про 40 експедицій, в яких вона брала участь. В. А. Іллінська прекрасно, «наживо» знала багато пам'яток всього ареалу скіфської культури Північного Причорномор'я і за даними численних розвідок, і за розкопками, здійсненими нею безпосередньо або за її участі. Окрім робіт на Лівобережжі (Басівське городище в Посуллі: Іллінська 1962; 1965с; Книшівське городище в басейні Псла: Іллінська 1957с), вона, спільно з О. І. Тереножкіним та іншими колегами з Відділу, брала участь у розкопках в Дніпровському Лісостеповому Правобережжі (поселення в с. Жаботин, кургани у с. Матусів; Тереножкін, Ильинская 1972; Ильинская, Мололевский, Тереножкін 1980). Чималий вклад вона також зробила у вивчення курганів північнопричорноморського Степу (Вязьмитина и др. 1960; Тереножкін и др. 1973; Ильинская, Мололевский, Тереножкін 1980), а також Лівобережного Тerasового Лісостепу, який є степовим коридором в глибини лісостепової території (Іллінська 1966).

Треба також зауважити, що В. А. Іллінська на початку 1960-х рр. одна з перших у Відділі скіфо-сарматської археології усвідомила той факт, що для успішного дослідження історії Скіфії необхідно відновити розкопки курганів

скіфської еліти, висловивши цю тезу на одному із засідань Відділу (Скорий 2005а, с. 8; 2005b, с. 256).

Остання експедиція, в якій брала участь В. А. Іллінська, спільно з О. І. Тереножкіним і Б. М. Мозолевським, відбулася в 1974 р. на Черкащині. Дослідження курганів поблизу с. Матусів, у тому числі Реп'яхуватої і Захарєйкової Могил, дало блискучі результати (Ильинская, Мололевский, Тереножкін 1980).

Проте з початку 1970-х рр. у В. А. Іллінської, яка до цього відрізнялася «залізним» здоров'ям, різко здало серце, підірване в роки війни. У 1974 р. стався інсульт.

І в ці нелегкі для неї роки В. А. Іллінська разом з О. І. Тереножкіним почала написання фундаментального дослідження, яке підводить підсумки вивчення Скіфії декількома поколіннями фахівців, дослідження, в якому б були відбиті сучасні уявлення про скіфську історію і культуру. Без перебільшення можна сказати, що ця робота була її заповітною мрією (Памяті... 1981, с. 317). У ці роки, влітку, О. І. Тереножкін разом з нею винаймали пів будинку в дачній місцевості Коржі, на схід від Фастова, серед соснових лісів. Тут їй працювалося особливо добре¹. Варвара Андріївна намагалася більше ходити, проводити час на свіжому повітрі, щоб відновити здоров'я. У першій половині 1979 р. робота над рукописом «Великої Скіфії» (а так спочатку називалася монографія) була завершена. На жаль, ні їй, ні О. І. Тереножкіну побачити видану книгу «Скифия VII—IV вв. до

1. Зі спогадів С. С. Бессонової.

н. э.» (Київ, 1983) — не вдалося. Пізніше цю фундаментальну монографію по праву назвуть «енциклопедією сучасного скіфознавства» (Яковенко 1987, с. 7), і вона стане настільною книгою для всіх фахівців, які працюють в галузі археології раннього залізного віку.

Однією з мажорних і важливих подій останніх років життя В. А. Іллінської стало присудження їй серед інших авторів, що написали тритомну «Археологію Української РСР», високого звання лауреата Державної премії України (1977).

Незважаючи на здоров'я, що погіршилося, В. А. Іллінська намагалася як і раніше активно займатися наукою й суспільними обов'язками (вона була членом Вченої ради Інституту, Польового комітету, наставником молодих учених).

Померла В. А. Іллінська 11 грудня 1979 р. у Києві, в Республіканській лікарні вчених, у віці 59 років від серцевої недостатності¹.

Не дуже хочеться закінчувати цю ювілейну статтю на сумній ноті. А тому наведу кілька штрихів до образу В. А. Іллінської зі спогадів людей, що тісно спілкувалися з нею впродовж певного проміжку часу. Адже вона була не лише одним з провідних скіфологів, але й вельми яскравою, цікавою особистістю. На думку колег, Варвара Андріївна справляла враження людини строгої, часто безкомпромисної. Доречно зауважити, з першого моменту знайомства з нею, восени 1979 р., вона здалася мені саме такою. Але ця зовнішня суворість у неї дивно поєднувалася з надзвичайною емоційністю і майже молодим завзяттям. «*Її завжди переповнювали всілякі ідеї зі всіх гуманітарних галузей — від кінематографа... до археології. Вона ними захоплювалася і дуже пишалася, очі сяяли*»². Любила і знала літературу, особливо поезію. Надавала перевагу поетам срібного віку, зокрема, А. Ахматовій. Проте з повагою ставилася, наприклад, і до віршів В. Маяковського, не зрідка із задоволенням цитуючи ті або інші його рядки, про що мені свого часу розповів Б. М. Мозолевський. Робила спроби сама писати прозу, сценарії фантастичних фільмів, для «власного вживання». Очі перед «оприлюдненням» таких творів хитро блищали, а читання супроводжувалося ремарками: «*Правда, чудово! Похвали мене!*»³.

З «офіційних» учнів у неї був лише аспірант В. Ю. Мурзін. Проте теми кандидатських дисертацій, частенько вельми складні, ряду відомих нині спеціалістів-скіфологів (наприклад, С. С. Бессоновій, Н. О. Гаврилюк, які були

1. Пізніше О. І. Тереножкін говорив мені, що Варвару Андріївну «згубила Велика Скіфія», маючи на увазі її край напружену роботу над книгою. Згодом, думаю, що в сказаному є резон. Мабуть, їй подібні навантаження були вже протипоказані.
2. Зі спогадів Н. О. Гаврилюк.
3. Зі спогадів Є. П. Бунятян.

аспірантами О. І. Тереножкіна) пропонувала саме вона. При цьому «Варвара Андріївна дотримувалася погляду — лише людина, що «влізла в аспірантський піджачок», здатна «провернути» ту роботу, на яку потім не наважиться»⁴. Сама В. А. Іллінська відрізнялася винятковою працездатністю і організованістю, строго дотримувалася вдома робочого графіка.

Квартира О. І. Тереножкіна — В. А. Іллінської завжди була відкрита для колег, у тому числі — зарубіжних. Варвара Андріївна була дуже гостинна, ніколи й нікого не відпускала зі свого будинку, не погодившись чим-небудь смачним і ґрунтовним. Як приклад, можна навести такий епізод: «*Пам'ятаю прихід до шефів Е. А. Симонівича — красивого, з сивою гривовою волосся і з величезним букетом білих хризантем: “Варя, голодний — нічого не їв — знав — все одно годуватимеш!”*»⁵.

Строгість відносно Олексія Івановича поєднувалася в неї майже з материнською турботою про нього. «*Дуже зворушливо було спостерігати її ставлення до чоловіка, як вона милувалася ним, купивши йому обновку (“правда ж, Олексій такий красивий?”)*»⁶.

Їй подобалося все живе, не визнавала зрізаних квітів. І людей Варвара Андріївна Іллінська любила «сонячних», за її висловом, тобто тих, що зігрівають інших. Саме такою людиною була вона сама, залишивши яскравий слід про себе в нашій вдячній пам'яті!

4. Зі спогадів С. С. Бессоновій.

5. Зі спогадів Н. О. Гаврилюк.

6. Зі спогадів В. М. Корпусовій.

ЛІТЕРАТУРА

Вязьмітіна, М. І., Іллінська, В. А., Покровська, Є. Ф., Тереножкін, О. І., Ковпаненко, Г. Т. 1960. Кургани біля с. Ново-Пилипівки і радгоспу «Аккермень». *Археологічні пам'ятки УРСР*, 8, с. 22-135.

Из жизни... 2006. *Из жизни Алексея Тереножкіна. Написано его рукой, собрано его сыном*. Київ: ИА НАН України.

Іллінська, В. А. 1949. Розвідка пам'яток скіфського часу на Посуллі. *Археологічні пам'ятки УРСР*, II, с. 139-148.

Ильинская, В. А. 1950. По поводу так называемой зольничной культуры. *Краткие сообщения ИИМК*, XXXIV, с. 142-146.

Іллінська, В. А. 1951a. Курган Старша Могила — пам'ятка архаїчної Скіфії. *Археологія*, V, с. 196-212.

Ильинская, В. А. 1951b. О скифах-пахарях и будинах Геродота. *Краткие сообщения ИИМК*, 40, с. 28-33.

Іллінська, В. А. 1952. Верхньосулська експедиція 1947 р. *Археологічні пам'ятки УРСР*, IV, с. 34-42.

Ильинская, В. А. 1954a. Курганы скифского времени в бассейне реки Сулы (раскопки И. А. Линниченко). *Краткие сообщения ИИМК*, 54, с. 24-41.

Ильинская, В. А. 1954b. Из неопубликованных материалов скифского времени памятников на Посулье. *Краткие сообщения ИИМК*, 3, с. 66-70.

Ильинская, В. А. 1955. О происхождении культур раннего железного века в Лесостепном Левобережье. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 4, с. 106-108.

Іллінська, В. А. 1957а. Нові дані про пам'ятки доби бронзи в Лівобережному Лісостепу. *Археологія*, X, с. 50-64.

Ильинская, В. А. 1957б. О происхождении культур раннего железного века на левобережье Среднего Днепра. *Краткие сообщения ИИМК*, 70, с. 14-27.

Ильинская, В. А. 1957с. Памятники скифского времени в бассейне р. Псел. *Советская археология*, XXVII, с. 232-249.

Ильинская, В. А. 1959. Раскопки поселения бондарихинской культуры у с. Оскол. *Краткие сообщения ИА АН УССР*, 8, с. 80-84.

Іллінська, В. А. 1961а. Скіфські сокири. *Археологія*, XII, с. 27-52.

Ильинская, В. А. 1961б. Бондарихинская культура бронзового века. *Советская археология*, 1, с. 26-45.

Іллінська, В. А. 1961с. Скіфська вузда VI ст. до н. е. (за матеріалами Посулья). *Археологія*, XIII, с. 38-61.

Іллінська, В. А. 1961d. Про скіфські навершки. *Археологія*, XV, с. 33-60.

Ильинская, В. А. 1962. Позднескифский слой Басовского городища. *Краткие сообщения ИА АН УССР*, 11, с. 59-63.

Ильинская, В. А. 1965а. Культурные жезлы скифского и предскифского времени. В: Крупнов, Е. И. (ред.). *Новое в советской археологии*. Москва: Наука, с. 206-210.

Ильинская, В. А. 1965б. Некоторые мотивы раннескифского звериного стиля. *Советская археология*, 1, с. 86-107.

Іллінська, В. А. 1965с. Басівське городище. *Археологія*, XVIII, с. 48-76.

Ильинская, В. А. 1966. Скифские курганы у г. Борисполя. *Советская археология*, 3, с. 152-171.

Ильинская, В. А. 1968. *Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья)*. Киев: Наукова думка.

Ильинская, В. А. 1969. Некоторые вопросы генезиса юхновской культуры. *Советская археология*, 2, с. 85-102.

Іллінська, В. А. 1970. Андрофаги, меланхлени, будини або скіфи? *Археологія*, XXIII, с. 23-39.

Ильинская, В. А. 1971а. *Скифский период в Днепровском Лесостепном Левобережье*. Автореферат диссертации д. и. н. Москва.

Ильинская, В. А. 1971б. Образ кошачьего хищника в раннескифском искусстве. *Советская археология*, 2, с. 64-85.

Ильинская, В. А. 1972. Образ коня и быка в раннескифском искусстве. *Тезисы докладов III Всесоюзной конференции по вопросам скифо-сарматской археологии*. Москва, с. 41-44.

Ильинская, В. А. 1973а. Скифская узда IV в. до н. э. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифские древности*. Киев: Наукова думка, с. 42-63.

Іллінська, В. А. 1973б. Бронзові наконечники так званого жаботинського і новочеркаського типів. *Археологія*, 12, с. 13-26.

Ильинская, В. А. 1973с. Относительная хронология раннескифских курганов бассейна р. Тясмин. *Советская археология*, 3, с. 3-23.

Ильинская, В. А. 1975. *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин*. Киев: Наукова думка.

Ильинская, В. А. 1976. Современное состояние проблемы скифского звериного стиля. В: Мелюкова, А. И., Мошкова, М. Г. (ред.). *Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии*. Москва: Наука, с. 9-29.

Ильинская, В. А., Мозолевский, Б. Н., Тереножкин, А. И. 1980. Курганы VI в. до н. э. у с. Матусов. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифия и Кавказ*. Киев: Наукова думка, с. 31-64.

Іллінська, В. А., Тереножкин, О. І. 1957. Племена скіфського періоду. В: Бібіков, С. М. (ред.). *Нариси стародавньої історії УРСР*. Київ: АН УРСР, с. 109-214.

Іллінська, В. А., Тереножкин, О. І. 1971. Скіфський період. В: Бібіков, С. М. (ред.). *Археологія Української РСР*, 2. Київ: Наукова думка, с. 8-180.

Ильинская, В. А., Тереножкин, А. И. 1983. *Скифия VII—IV вв. до н. э.* Киев: Наукова думка.

Кравцова-Гракова, О. А. 1962. Погребения бронзового века и предскифского времени на Никопольском курганном поле. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 115, с. 5-55.

Мельниковская, О. Н. 2007. *Судьба моя — счастливица*. Москва.

Памяти... 1981. Памяти Варвары Андреевны Ильинской. *Советская археология*, 2, с. 317.

Скорий, С. А. 2005. Відділ скіфо-сарматської археології: історія, підсумки, перспективи. *Археологія*, 1, с. 3-15.

Скорий, С. А. 2005. 60 лет Отделу скифо-сарматской археологии Института археологии НАН Украины: история, итоги, перспективы. *Археологические вести*, 12, с. 251-261.

Скорий, С. А. 2007. Олексій Іванович Тереножкин — видатний археолог ХХ ст. (до 100-річчя від дня народження). *Археологія*, 4, с. 3-10.

Скорий, С. А. 2010. «Гаряче бажаю продовжити навчання..., спеціалізуючись у скіфо-сарматському періоді» (до 90-річчя від дня народження В. А. Іллінської). *Археологія*, 3, с. 142-149.

Скорий, С. А. 2011. Горячо желаю продолжить обучение..., специализируюсь по скифо-сарматскому периоду» (к 90-летию со дня рождения В. А. Ильинской). *Археологические вести*, 17, с. 366-374.

Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А. 1972. *Отчет о раскопках поселения на Тарасовой Горе и Субботовском городище*. НА ИА НАН Украины, ф. 64, 1972/15.

Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А., Черненко, Е. В., Мозолевский, Б. Н. 1973. Скифские курганы Никопольщины. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифские древности*. Киев: Наукова думка, с. 113-186.

Тереножкин, А. И., Ильинская, В. А., Мозолевский, Б. Н. 1977. Скифский курганный могильник Гайманово Поле (раскопки 1968 г.). В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифы и сарматы*. Киев: Наукова думка, с. 152-199.

Яковенко, Э. В. 1987. Энциклопедия современного скифоведения. В: *Киммерийцы и скифы. Тезисы докладов Всесоюзного семинара, посвященного памяти А. И. Тереножкина*, 1. Кировоград, с. 7-9.